

Magyar ortodoxok a kárpátaljai Tiszaháton

Az 1949-ben megszüntetett kárpátaljai görög katolikus egyház az 1989-es politikai fordulat hatására visszanyerte legitimitását. A változás azonban egyúttal egy konfliktussorozat kezdetét is jelentette a kárpátaljai Tiszabökényben, számos más környékbeli faluhoz hasonlóan. Ez a tanulmány a vallási hovatartozás köré szerveződő konfliktusok természetét, a háttérükben meghúzódó érték- és érdekellentéteket igyekszik megvilágítani egy terepmunka tapasztalatai alapján. Az elemzés az etnikai és vallási identitás fogalmainak segítségével értelmezi az 1990-es évek előtti és utáni évek eseményeit, változásait.

Az 1989. évi egyházpolitikai változások olyan eseménysort indítottak el a kárpátaljai egyházközségek életében, amely máig tartó konfliktushelyzeteket eredményezett.¹ Az 1949-ben megszüntetett görög katolikus egyház ekkor nyerte vissza legitimitását, s ezzel megkezdődött az intézmény újraszervezése. Törvény írta elő, hogy azok a görög katolikus ingatlanok, amelyeket egykor az állam lefoglalt és az ortodox egyház tulajdonába adott át, most visszakerüljenek eredeti tulajdonosukhoz. Ez elsősorban templomok és parókiák sokaságát jelentette. A gyakorlatban a törvény végrehajtása azonban a vártnál is összetettebb feladatnak bizonyult. Az elmúlt negyven év olyan változásokat okozott az emberek életében, amely megzavarta „vallási kontinuitásukat”. A görög katolikus egyház megmaradt képviselői – a visszacapott vallásszabadság kiváltotta öröm mellett – ezt megrendüléssel vették tudomásul. Nemcsak a ruszin, hanem a magyar görög katolikus falvakban sem volt egyértelmű a „visszaállás”. A közösségek szavazással döntöttek el, hogy ezentúl a görög katolikus vagy az ortodox egyházhoz kívánnak-e tartozni, s az ingatlanok is a döntés függvényében kerültek vagy az egyik, vagy a másik egyház tulajdonába. Azokban az esetekben, amikor a közösség két csoportra szakadt, a legtöbb helyen a templomhasználat olykor a verbális és fizikai agresszióig fajuló konfliktushelyzetet szült. Az aktuális templomtulajdonos-közösség, azaz az ortodoxok nemhogy átadni nem voltak hajlandók a templomot eredeti tulajdonosuknak, a görög katolikusoknak, de „osztolni” sem kívántak rajta. Azt a kompromisszumot, hogy átmenetileg használják felváltva a szakrális objektumot, az ortodox közösség a legtöbb helyen nem fogadta el. Ezt az elutasító magatartást az a bizalmatlanság és félelem gerjesztette, hogy ha „beengedik” a görög katolikusokat, rövid időn belül az ortodox közösség szorul ki a templomból. Így történhetett meg, hogy 1990 telén, negyvenéves szüneteltetés után az első görög katolikus liturgiát több helyen a templomudvaron, a csikorgó fagyban tartották meg. Ungváron, Nagyszőlősen és a többi megosztott egyházközségben az ortodox álláspont az volt, hogy a templom az ő kizárólagos használatukban marad mindaddig, amíg számuk-

ra nem épül új. Ezzel a folyamattal az adott helységeken belül új pravoszláv templomok és kápolnák építése kezdődött, ami a társadalmi és fizikai tér újrafelosztását jelentette.

Egy tiszaháti magyar görög katolikus faluban, Tiszabökényben² azonban rendhagyó módon történtek a változások. Az 1990-es éveket követően a magyar görög katolikus közösségtől elkülönült nagyobb csoport az ortodox egyház kötelékében maradt. Kárpátalján ez az egyetlen hivatalosan bejegyzett magyar ortodox közösség, viszont önálló templomot a mai napig nem építettek. A falu egyetlen templomát a görög katolikus közösséggel felváltva használják. A családok közötti és családon belüli szembenállásokon túl ez a közös templomhasználat napjainkig konfliktusokkal terhelt.

Dolgozatom célja megvizsgálni azokat a körülményeket, hogyan alakult ki az adott közösségben az a rendkívüli helyzet, hogy egy magyar közösség – Kárpátalján eddig példa nélküli módon – ortodoxnak deklarálja magát. S ha már intézményként működik, miért nem biztosít szertartásai lebonyolításához különálló, a görög katolikusoktól független objektumot.

Ortodoxnak, illetve pravoszlávnak azokat a közösségeket nevezem, amelyek az 1989. évet követő időkben is megmaradtak a helyi ortodox egyház keretei között. Az 1949-ben adminisztratív módon megszüntetett, illetve a reuniálásra kényszerített görög katolikus közösségeket azonban görög katolikusoknak definiálom. Ez utóbbi megállapítást két tényezőre alapoztam:

1. a görög katolikusoknak az ortodox egyházba történő beolvasztása nem szabad akaratukból, hanem erőszakos, durva beavatkozással ment végbe (papok elhurcolása, templomok bezárása stb.);

2. az egyházközösségek tényleges beolvasztása nem történt meg, a formális változások többségében nem érintették a hívek „görög katolikus tudatát”.

A kérdés kimerítő vizsgálatához szükséges vázolni a tiszaháti vidék történeti előzményeit, a felekezeti-etnikai együttélés előtörténetét is.

A tiszaháti társadalom felekezeti-etnikai együttélésének előtörténete

Tiszabökény a volt Ugocsa megye nyugati, sík felében fekszik, a Tisza déli partján egy vonalban sorakozik Farkasfalvával, Péterfalvával, Tivadarfalvával és Forgolánnyal. Ezt a településcsoportot Szabó István „kisnemesi vidék” néven említi,³ amelynek falvai kisbirtokokon jöttek létre, és évszázadokon át társadalmilag különálló egységet alkottak. Mellettük fontos útvonalak haladtak, a „király útja”, ahol a máramarosi sót az Alföldre, illetve a tiszaujlaki sólerakó helyre szállították. A fontos útvonal szomszédsága természetes védelem híján azonban az északkelet felől támadó ellenségnek is jó prédául szolgált. Az évszázadok során végbement pusztításokat a népesség erősen megsínylette, a 18. századra Péterfalva kisnemesi lakossága felére apadt, de Tivadarfalvával és Forgolánnyal együtt megőrizte kisnemesi rangját, Bökény és Farkasfalva azonban jobbágyfaluvá süllyedt. (Ez utóbbiban egyetlen nemes család maradt a faluban, az ő kezükön egyesültek a birtokok.) Ez a „státuskülönbség” a falvak között napjainkig érezhető a lakosság mentalitásában.

Bökénybe és Farkasfalvára a 18. században kezdtek betelepülni a ruszin nemzetiségűek, akik időlegesen ugyan megbontották a falu addig egységes magyar nyelvét, a környező magyar dominancia hatására azonban rövid időn belül a ruszin nyelv teljesen kiszorult. A 19. század közepén Fényes Elek magyar falunak írja le, ahol zömében görög katolikusok és reformátusok laktak.⁴ A következő évszázadban a görög katolikusok száma intenzíven tovább gyarapszik, míg a reformátusoké mérsékelten.⁵ Az 1941-es népszámláláskor mindkét falu lakosságának körülbelül kétharmada a görög katolikus és egyharmada a református.⁶ A magyar nyelv egysége azonban továbbra is megmarad, az 1989. népszámláláskor Bökényben a falu 2600 fős lakosából 2550 vallja magát magyar nemzetiségűnek, de mindenki beszél a többség nyelvét. Az 500 lelkes Farkasfalván pedig mindenki magyar. A reformátusok számát mára mindkét községben kevésre becsülik. Többnyire vegyes felekezeti házasságon belül fordulnak elő. Péterfalván és Tivadarfalván éppen fordított a helyzet. Mindkét község reformátusnak tartja magát, és elenyészőnek tartják a görög katolikusok arányát. Az említett görög katolikus és református dominanciájú helységekből kis számban előfordulnak római katolikusok is.

„Görög katolikus kép” a helyi református értékrendben

A görög katolikusokat Kárpátalja-szerte a reformátusok és a római katolikusok egyaránt „oroszkoknak” mondják. A legtöbb helyen azonban kifejezetten a vallási hovatartozásukra vonatkoztatják ezt, és „rég, jó magyar családoknak” tartják őket (Pilipló 1995:742), addig a tiszaháti reformátusok ezzel a megnevezéssel többnyire a görög katolikusok származására is utalnak. A köztudatban úgy él, hogy „mint részes aratók kerültek ide dolgozni, a Tiszán lejtettek tutajon, itt maradtak és elmagyarosodtak”.⁷ Ezt igazolandó az egyik péterfalvi tanárnról erről így mesél: „A nevek is ezt mutatják: Mondics, Dubics, Bicsék, Turjanyica... nagyon sok ilyen név van Bökényben... Péterfalván pedig szép nevű emberek laktak: Szabók, Pálok, Borbélyok, Kutassyék, Megyeriek, és ilyen nincs se Bökénybe, se Farkasfalván.”

A tiszaháti református társadalom azonosságtudatának, mentalitásának és értékrendszerének máig meghatározó eleme a kishemesi származás.

1943-ban a Táj- és Népkutató Intézet Ugocsa Kutatótáborának résztvevői a következőket jegyezték fel: „Péterfalván a vallási hovatartozás nagyobb társadalmi különbséget jelent a vagyoni különbségnél. A lakosság 2/3-át képező nemesi származású reformátusok jóval előkelőbbnek tartják magukat akár a római katolikusoknál, akár a görög katolikusoknál, akik csak két-három nemzedéke élnek a faluban. Vagyonilag is van némi különbség közöttük, az is igaz, hogy a reformátusok is szegények, 76%-uknak nincs még öt hold földje sem, de a görög, illetve római katolikusok azonban még szegényebbek. Csak egy gazdának van 5 holdnál több földje, 5 holdon aluli törpebirtoka is csak a görög katolikusok 13 %-ának van. Legnagyobb részük teljesen nincstelen, napszámos szegényember. A »nagygazdák« és a földbirtokosok vékony rétege (Fried Samu kivételével) a falu ősi, református lakosságából valók”.

Napjainkban erről egy péterfalvi egyetemista így mesél: „[Péterfalván] Rengeteg kutyabőrös és nagyon kevés cseléd volt. A bökényiek cselédek voltak, meg a farkasfalviak. Egyetlen olyan gazda nem volt a Fogarasi István családját kivéve, akinek több hold földje

lett volna. Péterfalván pedig nagyon sok ilyen család volt: a Mándy család, a György Endre családja az 1900-as években, és ez nagyon sokat számított. A bökényiek azok szolgák voltak...”

A korábbi időkben a két különböző felekezetű közösség egymás mellett élését íratlan szabályok szabályozták. 1943-ban még a következőket jegyezték fel: „Nagyon jellemző az elkülönülésükre az a régi szokás – ma már nincs gyakorlatban, de az öregek mindkét részről emlegették –, hogy külön református és külön görög katolikus bált rendeztek. Református bálba görög katolikus lány nem mehetett el és fordítva. A görög katolikusok bálját szolgabálnak hívták. Ugyancsak szokásban volt régen a nemes ifjaknak a sarkantyú és darutoll viselés. Mivel egy darutoll 50 Ft-ba is belekerült, csak az igazán jómódúak engedhették meg maguknak. Ha ezt egy görög katolikus ifjú fel merte volna venni, leverték volna róla.” (Kisnemesi 2000:34.)

A hagyományos paraszttársadalmak életének szabályozásában, kialakításában legjelentősebb szerepe mindig az adott egyháznak volt. Így azonos közösségen belül a vallási különbözőség nemcsak hitbeli másságot jelentett, hanem ezer szállal szőtte át a mindennapokat is. Szinte a közelmúltig az egyház szabta meg a társadalom ünnep- és munkarendjét. Az ünnepek megtartása az egyházi előírásokon túl közösségi elvárássá is rögzült: a közösség megvetéssel, megszólással ítélte el azt, aki nem tartotta meg és munkával gyalázta az ünnepnapokat. A parasztemberek többsége megtalálta életében a munka és a hit egyensúlyát.

A görög katolikus egyházban lényegesen több a liturgikus ünnep, mint a reformátusban. Ez a különbözőség egy vegyes felekezetű, hagyományörző közösség mindennapjaiban elég látványosan tetten érhető. A görög katolikusok a szovjet időben is nemcsak a vasárnapokat, hanem a hétköznapra eső egyházi ünnepeket is szigorúan megtartották, ami az ünnepi liturgia részvételén túl – ahol azért nem mindig vettek részt nagy számban – a mindenféle munka szüneteltetésében nyilvánult meg. Ez nemcsak az ott-honi, hanem a korábbi évtizedekben a helyi kolhozban végzett munkálatok szüneteltetésére is vonatkozott az adott közösség részéről. (Az állami munkahelyek természetesen kivételt jelentettek.) A reformátusok ezt a magatartást azonban lustaságnak minősítették: „Én nem értek a bökényi nép vallási dolgaihoz, de az biztos, ha végig megyünk az úton, hát nincs annyira padot nyüvő nép itt a környéken mint a katolikusok..., s a reformátusok, mivel nagyon dolgozó népek, lenézték mindig is, és a mai napig is így van. [...] Péterfalván nem ülnek ki dologidőbe a padra, esetleg vasárnap délután, de végig jövünk Újlak felől a két falun [Tiszabökényen és Farkasfalván], minden harmadik padon ülnek és minden ünnepet megtartanak, bármilyen csekély legyen. Eleve akkor már úgy tekintik, hogy dolgozó népek. Egy faluba mi lehet a meghatározó: hogy ki mennyire szorgalmas.”

A felekezeti különbözőség és etnikai származás főleg az idősök értékrendszerében a közelmúltig akadálya lehetett a házasságkötésnek. 1943-ban ezzel kapcsolatban a következőket jegyezték fel: „[a tiszapéterfalvi reformátusok] lehetőleg kerülnek a »lealacsonyító házasságot« a görög katolikusokkal. Ez csak olyan református családokban fordul elő, ahol már meglazultak az erkölcsi normák is. Római katolikus lányt könnyebben feleségül vesz egy református ifjú, mert mint mondják: »annak legalább ugyanaz az ünnepe.«” (Kisnemesi 2000:23.)

A hagyományos értékrend 1945 után is még évtizedekig hat. Egy református tanár-nő meséli: „A házasságnál igencsak megnézték, hogy milyen vallású a leány vagy a le-gény, nagyon sokáig... még 1970-be jött egy udvarlóm és elhozta a család néhány fényké-pét, és a nagymamám azt mondta: »Nálunk nincs eladó jány, fiam«. Mert a Cikusok, Gajdosok nem rangosok, és egy Homoki leszármazottja nem mehet egy ilyenhez. Nem mondta így, csak azt mondta: »Számodra itt nincs eladó jány«. És a nagymamám bizony megnézte, hogy milyen gazdag volt az apja, mi hiába tiltakoztunk az anyámmal, de nagyanyám kiderítette, ki fia, borja, és »Ezt nem, jányom – azt mondta –, ez nem parti!« Bizony!”

A szovjet éra egyházellenes értékrendjében felnőtt második, de inkább harmadik generáció volt az, akinek az élete alakulását már egyre kevésbé határozták meg a feleke-zeti és a korábbi szociális különbségek. Ez utóbbiak a gazdasági javak újraelosztásával eltűntek, kiegyenlítődték, és csak az idősök emlékezetében éltek. A vallási különbözősé-gek esetén sem a tiltás dominált, hanem a kompromisszumkeresés: megegyezéssel dön-tötték el, hogy az esketésnél, az utódok megkeresztelésénél melyik egyház szolgáltató-sait veszik igénybe. A gyakorlat azt mutatja, hogy akár az egyház előírásait is kijátszva igyekeztek mindkét fél elvárásainak eleget tenni (például mindkét egyháznál elvégeztet-ték az esketési szertartást, reverzálist adtak a katolikus egyháznál, de a születendő gye-reket vagy gyerekek valamelyikét mégis a református egyházban keresztelték meg, stb.). Egymás vallásának tiszteletben tartása a kettős ünneplésben is megnyilvánult: „...igen, elmentek egymás kedvéért a templomba, ha görög katolikusnak vót ünnep, oda mentek, ha a reformátusnak, akkor meg a reformátusba, megtartották egymás ünnepeit...”.

Görög katolikus önazonosság a helyi társadalomban

A vidéken a görög katolikus önazonosságra vonatkozó első megnyilvánulásokat az 1943-ban működő kutatótábor résztvevői jegyezték fel: „A görög katolikusokat nagyon bánt-ja, hogy őket »oroszoknak« nevezik, holott nem is tudnak oroszul.”⁸

A tiszabökényi görög katolikus egyházközség nyelvi változásai a történeti források alapján

A történeti források megállapításai szerint a 18. század elején betelepült ruszinok nyelvileg rövid idő alatt asszimilálódtak a többségi magyar társadalomhoz. A maga idejében ez természetes akkulturációs folyamat volt.

A munkácsi egyházmegye lelkészségeinek helyzetére vonatkozó első, 1747. évi össze-írás már mint parókiát említi Bökényt, amelynek három filiája van: Péterfalva, Tivadar és Farkasfalva (Ember 1947:103). A görög katolikus közösség nyelvi helyzetéről először az 1806. évi összeírásból értesülünk, miszerint a prédikációs nyelv ruszin volt (Udvari szerk. 1990:131). Ugyanezen összeírás szerint a felekezeti anyanyelvi iskola hiányzott, sőt katekizáció is csak Péterfalván volt. A ruszin nyelv térvesztettségének valószínűleg ez lehetett az egyik elindítója.

Az 1814. évtől meginduló, többnyire kétévenként kiadott sematizmusok 1821-től kezdődően már következetesen feltüntetik a szertartás, illetve a prédikáció nyelvét is. Ez időben Bökényben a „lingua” címszónál a „ruthenica” után a „hungarica” is szerepel, ami azt jelenti, hogy a ruszin mellett a magyar nyelv is beépült az egyház intézményes nyelvhasználatába. Ez azonban az 1864. évi sematizmus szerint a „ruthenica” javára megváltozik, s ez az állapot több mint húsz éven át tartja magát. A források alapján – az egyházközség etnikai összetételét tekintve – nem volt indokolt ez a drasztikus nyelvcsere: a ruszin mellett a korábban már használatos magyar nyelv teljes kiiktatása. 1862-ben a falu jegyzője által kiadott okmány csupán a magyart jelöli meg „a községben túlnyomólag divatozó nyelvnek” (idézi Szabó 1937:302). Majd a Pesty-gyűjtésben levő, 1865-ből származó jegyzői jelentés szerint „a református és görög katolikus egyházakat tartó faluban egyedül a magyar nyelv uralkodik” (idézi Szabó 1937:302).

E két évtizedes nyelvi asszimiláció okát kutatva megpróbáltam végigtekinteni az egyházon belüli változásokat is. 1859-ben a Túr-terebesi Esperességből (Districtus Túr-Terebessiensis) Bökény még néhány magyar görög katolikus egyházközséggel együtt átkerült az újonnan megalakult Szászfalusi Esperességhez (Districtus Szászfalusiensis). Ezt követően azonban még néhány évig jelen volt a magyar nyelv egyházi használata, így a teljes két évtizedes kiiktatását inkább azzal az 1863. május 22-én kiadott körlevéllel indokolt összefüggésbe hozni, amelyben a püspök elrendeli a papjainak, hogy „a szent liturgiát további intézkedésig, vagyis addig, míg ennek magyar fordítása az illetékes hatóságoktól hitelesítve nem lesz, s innen ki nem adatik”, kizárólag egyházi szláv nyelven végezzék (Grigássy 1913:49). Ugyanekkor Popovics püspök engedélyt adott arra, hogy „azokon a helyeken, ahol a szükség kívánja”, a parókusok az evangéliumot, valamint a „hiszek Uram és vallom” kezdetű imádságot magyar nyelven mondják, és a hívek is magyarul énekeljenek (Grigássy 1913:49). Ezt követően a bökényi egyházközségben a magyar nyelv használatát az 1888. évi sematizmus tünteti fel, de ekkor már kizárólagos nyelvként. Az egyház tehát a nyelvi változásokat nem motiválta, csupán nyomon követte, de történetileg inkább fékezte.

Szabó István szerint a 18. században a magyar nyelvet nemcsak a magyar települési területen, hanem a két hegyvidéken is beszélték Ugocsa megyében.⁹ Ez mindenekelőtt a portyázó hadak elől odamenekülő és ott meggyökeresedő magyar jobbágyok nyelvi hatásának tulajdonítható. E hatást bizonyára táplálta az uradalmi adminisztráció is, mely magyar emberek kezében volt. Udvari István is említést tesz magyar és ruszin–magyar kétnyelvű görög katolikus hívekről Ugocsa vármegyére vonatkozólag (Udvari szerk. 1990:64–65). Tehát a források alapján feltételezhetjük, hogy Bökény esetében is legalább részben egy eleve kétnyelvű ruszinságban lehet gondolkodnunk, hiszen a 19. század első felére Fényes Elek Bökényt már magyar falunak írja le (Fényes 1839:419). A betelepültek harmadik generációjának teljes nyelvi és kulturális beolvadását a környező „magyar tenger”, a magyar nyelv állandó hatása biztosította. Ezzel nemzetiségi különállása megszűnt, felekezeti különbözőségét azonban napjainkig őrzi.

Az „identitásépítés” etnikai és felekezeti vonatkozásai

A görög katolikusoknak nincs ruszin származástudatuk, egyfajta lokális, „térbeli” identitással rendelkeznek: *„Mi bökényiek vótunk, nagyapám, nagyanyám, meg azok szüleje is mind itt laktak.”* Tehát a helyhez való tartozás fenntartásának jogosságát az ősökre való hivatkozással, a leszármazással igazoltnak vélik. A reformátusok részéről az „orosz” megnevezést inkább a különböző naptár szerinti ünnepléssel hozzák összefüggésbe. Az ő értékrendjükben a Julián-naptárt az „oroszok” használják: *„...igen, úgy mondták [a reformátusok], az »oroszok«, ... azt mondták, az oroszokbú van a görög katólikus, a nagy magyarokbú a református. [...] Mi nem tudtunk oroszú, csak azír vótunk oroszok, mert akkor tartottuk az ünnepet, azt mondták »az orosz ünnep«.”* A Gergely-naptár bevezetését követően (a 2000. húsvéti év ünnepkörétől kezdődően) a helyi görög katolikus közösség már egy időben tarthatja a nagy ünnepeit a református és a római katolikus magyarokkal. Ez az adminisztratív változás határozott identitásváltást eredményezett: a bizonytalan „oroszoknak mondanak, de magyarok vagyunk” önmeghatározást karakteres, biztos kiállású magyar identitásvállalás váltotta fel, „mert már a »magyar ünnepet« tartják”. Az identitás mindig viszonyítás valakikkel, valamilyen mássággal szemben megfogalmazott önmeghatározás: *„Mostmá nem vagyunk »oroszok«, mi is »magyarok vagyunk«, mert a »magyar ünnepet« tartjuk.”* Egyet kell értenem azzal a szemlélettel, amely identitásépítésről beszél (Mihailescu 1993:35), mert az identitás nem valami magában lévő: az önmaga mindig egy másikkal viszonyítva válik önmagává. Az én nem létezik a nem én nélkül, az éntudat együtt jár a másságtudattal. A tiszabökényi görög katolikus közösségben végzett vizsgálataim ezt látszanak alátámasztani.

Az 1990-es évek elejétől kezdődően Tiszabökényben a kettészakadt görög katolikus közösség már nemcsak a reformátusokkal, hanem a helyi pravoszlávokkal, az ortodoxokkal szemben is megfogalmazza önmagát. Megfogalmazásában egyrészt ez utóbbiak gyökértelenségére utal, másrészt korábbi perifériális társadalmi helyzetére. Míg a péterfalvi reformátusok a tiszabökényi és a farkasfalvi görög katolikusokat „egykor volt cselédeknek tartják”, addig a görög katolikusok egymás között megkülönböztetik azokat, akik *„kinn laktak a tanyán az uraság földjén”,* s nem rendelkeztek saját ingatlannal, és azokat, akiknek *„a faluban volt saját házuk és csak eljártak napszámba”.* Ez utóbbiak a település fizikai és társadalmi terében egyaránt a periférián helyezkedtek el, és a megítélés szerint ezek a régi tanyasiak – főleg a mai farkasfalviak – lettek most pravoszlávok, *„mert ők nem tudják, hogy mi a vallás, régen sose jártak templomba, a faluba is ritkán jöttek be, ünneplő ruhájuk sem volt”.* Bár a szovjet érában a kolhoz megszervezésével egyfajta egzisztenciális kiegyenlítődés történt, ennek ellenére ezeket a családokat a helyi társadalom mentálisan ma is megkülönbözteti: *„Régen, ahun most Farkasfalván a görög katólikus kápolna van, ott vót egy nagy uradalom, Fogarasi, hát annak vót egy nagy tanyája, hát majdnem ezek mind, akik odajárnak [a pravoszláv paphoz], mind ott laktak, soha templomba nem jöttek, hát ezek nem tudják egy se, hogy mi a vallás, hogy melyik is a jobb vallás, hogy hát ez a pravoszláv vagy a görög, melyik a valódi, csak mennek a templomba, nem tudják, hogy mire [...] Annyira szegények vótak, hogy ott szógáltak, ott cselédkedtek, hogy tudják a családot eltartani. Na de azelőtt nem úgy vót a család, mint máma, hogy 2-3 gyerek van, hanem 5-6 meg 8, meg melyik helyen hogy. Meg vót olyan, hogy egy ruhába járt, azt vette fel, akárhova ment, na mert, nem vót, szegények vótak.*

[...] Fődjök nem vót, ott is laktak a tanyán, [az uraság] adott nekik házat, ott laktak és ott dógoztak neki, na fizetett nekik, a családjukkal együtt ott laktak, [az uraság] minden-
nel ellátta, hogy megilhetise legyen, fát adott neki télire, konvenciót [terményt], ők azír
dógoztak, a jószágot ellátták, szántottak, így éltek... ezek mostmá egy kicsit összeszedték
magokat az oroszok idője alatt, mert, ugyi, akkor má kolhoz lett... és most mind ezek
járnak ide [a pravoszláv szertartásra] [...] nem, Bökénybe nem vótak ilyenek, akik vótak
cselédek, csak napszámba mentek az uradalomba.”

A tiszabökényi ortodox magyar egyházközség magját a farkasfalviak, illetve a telepü-
lés vonzáskörzete (Péterfalva, Tivadar, Nagypalád) szolgáltatja.

A tiszabökényi görög katolikus egyházban az új naptárra való áttérés – a nagyszőlősi
járásban példa nélküli módon – konfliktusmentesen ment végbe. Más magyar görög
katolikus közösségekben, ahol sor került a naptárreformra, nagy ellenállás, belső feszült-
ség és a megosztottság volt a jellemző. Sőt egyes egyházközségekben napjainkig már
a kérdés felvetése is szentségtörésnek számít, mert ezáltal „őseik hagyományát” érzik
veszélyeztetve.¹⁰ A vizsgálatok alapján azt tapasztaltam, hogy a tiszabökényi görög ka-
tolikus közösség naptárreform-elfogadásában az ortodoxokkal szemben megfogalma-
zott tudatos elhatárolódási szándék szolgált legfontosabb motivációul. Ezt a szándé-
kot verbálisan is kifejezték: „Mi katólikusok vagyunk és magyarok és mostmár akkor is
ünnepeünk, amikor ők, és nem pedig akkor, amikor a pravoszlávok.” Az adott jelen-
ségben az a tendencia látszik megvalósulni, hogy a korábban azonos csoporthoz tar-
tozók most lebontják és újraépítik a „mi” és az „ők” közti határvonalat. Ez a határvo-
nalkiépítés az ortodoxokkal szemben az addig bizonytalankodó réteget is, főleg a ve-
gyes házasságban élő görög katolikusokat magához vonzotta. Ezáltal számuk valamelyest
gyarapodott.

A nagyszőlősi járásban a naptárreformnak ellenálló közösségek alapján véve fele-
kezetileg homogéneket, közvetlenül nincs jelen az ortodox alternatíva, sőt az egyházköz-
ségben a reformátusok is kisebbségben vagy egészen jelentéktelen arányban vannak.
Tehát az önmeghatározásuk bizonyosságához nem feltétlenül érzik szükségesnek, hogy
ilyenformán elhatárolódjanak az ortodoxoktól. Azonban más a helyzet Tiszabökényben,
ahol a görög katolikus és ortodox közösség mind a mai napig ugyanazon templomban
felváltva tartja a szertartásait. Ezért ez a szimbolikusnak tűnő határ a templomhaszná-
lat során több gyakorlati céllal bír. Bár vasárnaponként továbbra is felváltva tartják a
szertartásaikat: egyik héten a görög katolikusok mennek reggel nyolc órára és az orto-
doxok tíz vagy tizenegyre, másik héten ez fordítva történik. Az idő szűkössége miatt a
vecsernyét csak az az aktuális közösség végzi el, amelyik reggel nyolc órától tarthatja a
liturgiát, a másik számára ilyenkor ez a szertartás elmarad. És ez is értelemszerűen vál-
tozik. Ellenben a nagy ünnepek – a különböző naptári ünneplés óta – mindkét fél szá-
mára viszonylag zavartalanul folyhatnak. Legalábbis azokhoz a korábbi drasztikus össze-
ütközésekhez képest, amikor például karácsony szenteste az éjszakai szertartást mind-
két felekezet éjfélkor óhajtotta megtartani, mert „ők ezt mindig így szokták”. És mindkét
fél igazat mondott, hiszen korábban egyazon közösséghez tartoztak, és természetesen
azonosak voltak a szokásaik. A kívülálló számára paradoxnak tűnő jelenség: ugyanaz a
liturgia, ugyanazok a helyi szokások, de más-más „fennhatóság” alatt. Bár lényegét te-
kintve éppen a „fennhatóság”, a hovatarozáson van a hangsúly, azonban elsősor-
ban nem formai, hanem történeti, kulturális és dogmatikai szempontból. Helyi szinten

ezek a különbségek viszont nem ilyen széles perspektívában jelennek meg, hanem személyekhez kötődve realizálódnak.

Magyar-ortodox identitáskép

A magyar-ortodox, magyar-pravoszláv jelenség két síkon volt jelen a vidéken: adminisztratív és gyakorlatilag, s e kettő időben nem fedt egymást. Az előbbi a görög katolikus egyháznak az 1949. évi reuniálásával kezdődött – s negyven éven át tartott –, amikor felsőbb utasításra agresszív módszerekkel a görög katolikus egyházközségeket ortodoxokként vették nyilvántartásba. Az utóbbi az 1989. évet követő időszak szabad vallásgyakorlásának szellemében egyéni döntéseket feltételez. E két időszak „ortodoxtartalma” tehát lényegét tekintve különbözik egymástól, ezért magyar ortodox jelenségről beszélni csupán a második időszakra vonatkozóan megalapozott. Azonban, hogy megértsük az ehhez fűződő egyéni döntések motívációit, szükséges ismerni az előzményeket.

Egyháztörténeti előzmények egyéni interpretációi (1949–1989)

A görög katolikus egyházi élet 1949-ig a maga belső törvényei szerint alakult. Az egyház domináns szerepet játszott a közösségek mindennapjainak a megszervezésében. Ünnepek- és hétköznapi élesek elkülönültek. A parókus személye erkölcsi és társadalmi tekintéllyel bírt nemcsak a saját, hanem a más felekezeti körökben is. Az 1949-ben történt reuniálás az ortodox egyházzal része volt annak az egyházpolitikai folyamatnak, amely a berendezkedő új hatalom legitimitását volt hivatott erősíteni, s a régi struktúra lebontására, teljes megszüntetésére törekedett, sőt ellenállás esetén a fizikai megsemmisítéstől sem riadt vissza.¹¹

A reuniálási adminisztrációs eljárást durva beavatkozások kísérték: a reuniálásra nem kényszeríthető papokat elhurcolták, családjaikat kilakoltatták, az egyházi ingatlanokat államosították, stb. Ez történt a tiszabökényi görög katolikus egyházközségben is. Egy helybeli hetvenéves asszony személyes emlékeibe ágyazva idézi fel az eseményt: „Rígen, mikor betiltották az egyházat, a görög katolikus pap kihirdette, hogy megszűnt a görög katolikus vallás, akkor az én apám má ágyba fekvő beteg vót – a templomba ú kántor vót –, és bejött a pap (hozzánk) és azt mondta: »Na, Miklós, megszűnt a görög katolikus vallás, kihirdettem, ha akarnak menni a templomba, de nekem má menni nem szabad, ha akarja, engedi a gyerekeket, ha akarja, akkor, nem, ez má a maga dóga, de – azt mondja – pravoszláv vallás van.« »Na – azt mondja az én apám – ha má most pravoszláv vallás van és nem lehet úgy végezni, ahogy mi végeztünk, akkor persze, hogy nem engedem« Ezt a bökönyi görög papot oszt e'vittik, mert nem akart aláírni, azt mondta, ú nem adja el magát, ú megesküdött ennek a vallásnak és ú ebbe hal meg, oszt e'vittik”

A 13 éve helyben szolgáló tiszabökényi görög katolikus parókus, Kökőrcsényi Pált az állami hatóságok 1949-ben internálták. Ezt követően a közösség teljesen magára maradt, a száműzött parókus helyét kezdetben nem töltötte be senki. A rendszeres vallásgyakorlathoz szokott emberek azonban továbbra is jártak a templomba, pap nélkül végezték a szertartásokat. „Hát mi csak mentünk, mert meg vótunk szokva a templom-

hoz, [másik] pap ekkor még nem vót... pap nélkül lehet menni, azt mondta az apánk, de ha [ortodox] pap lesz, akkor má nem. Na oszt mentünk pap nélkül egy darabig.”

A megye egyháztörténetéből ismeretes, hogy 129 görög katolikus parókus nem volt hajlandó a reuniálásra, inkább vállalták a száműzetést, a kényszer munkát, néhányan még a vértanúhalált is (Botlik 1997:287), ugyanakkor több parókust a belügyi hatóságoknak sikerült belekényszeríteni „ebbe az új felállásba”. Ez utóbbiakat az egyházi szakirodalom „aposztata, hitehagyott” papokként emlegeti, bár Bendász István (1999:144) is megjegyzi, hogy „egyikük sem önkéntesen, meggyőződésből lett apostatává”. Nem tartom feladatomnak megítélni a kérdést, a vizsgálatom célja az, hogy a közösségeknek a viszonyulását és értékelését megismerve értelmezzem a kialakult helyzeteket.

Az 1949. évet követő megváltozott viszonyok között a tiszabökényi görög katolikus közösséghez a közeli egyházközségekből (Tiszaújlakról, Nagyszőlősről, majd Salánkról) ilyen „aposztata” papok jártak ki. Sajátos módon a közösség megértéssel és szívesen fogadta ezeket a parókusokat, s többségük a templomba ugyanúgy eljárt, mint annak előtte, mert őket az „aláírásuk” ellenére görög katolikusoknak tartotta: „Oszt azután vótak itt papok többen, mentünk oszt a templomba, azír hiába vótak, nem olyan pravoszláv pap vót, hanem olyan papok vótak, akik aláírtak, hogy el ne vigyék úköt a lágerbe, na ezek a papok vótak, hát ezekhez mentünk [...] Ezek aláírtak, csak el ne vigyék úköt, nahát az ú szívek tudta, hogy hogy vígeztek, de mentünk hozzájuk, ezek mind magyarú vígeztek, itt oroszú nem vígeztek sohse, hát itt nincs orosz, itt mind magyarok vannak. [...] Újlakon vót egy öreg pap, az görög katolikus vót, de aláírt annak [pravoszlávnak], hogy ú paposkodik tovább, de a szíve csak görög vót, és az jövögetett ki hozzánk így valamikor misét vígezni, akkor az én apám mondta, ha ez a pap jön, akkor mehettek, és mi mentünk is mindig. [...] Ezek, ugyí, aláírtak szegínyek, mert hát mentették az írhájokot, hogy így mondjam, hogy ne vigyék el..., hát nekik is családjuk vót, gyermekeik vótak, ugyí, meg lehet azt érteni.”

Ezeket az „aláírt” papokat az emberek nem tartották ortodoxoknak, számukra ők görög katolikusok maradtak, s paradox módon az ő működésük biztosította a hitéletük megtartását, a vallásgyakorlásuk folytonosságát. „Az én fiaim nem pravoszlávok, mindet az ilyen aláírt görög papok keresztelték meg, mert se a salánki nem vót pravoszláv, se az újlaki nem vót pravoszláv, se a szőlősi nem vót pravoszláv” (holott mindannyian „aláírt” parókusok voltak).

Az egyházközségben általában mindenkinek – persze elsősorban az idősebbeknek – megvan a maga személyes életével átszótt története az eseményekről, azonban emlékeiket csak kevesen ágyazzák be nagyobb távlatú történeti folyamatok elemzésébe, többnyire megmaradnak az egysíkú magyarázatoknál. Kialakultak a jellegzetes interpretációs sémák, nyelvi fordulatok, toposzok: „elvitték, mert nem akart aláírni”, „aláírt, de a szíve csak görög vót”.

A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye felszámolásával a közösségeknek két választási lehetőségük maradt: vagy elfogadják az ortodox papot, vagy bezárják a templomait (ez utóbbi történt például Mátyfalván). Sajátos helyzet alakult ki: azoknál a közösségeknél, ahol a parókus „helyben” rávehető volt a reuniálásra, ott az ortodox egyházba történő „átállítás” csak kisebb zökkenőkkel ment végbe. Az apróbb formai változtatások mellett (például egyes helyeken a Jézus-szíve képen a szívet ruharedőre festették át, Szent Antal képét Szent Miklósséra cserélték fel, máshol a szobrok kerültek ki a templomból, de

olyan is előfordult, hogy mindezeket békén hagyták) a laikus számára szinte minden maradt a régiiben: mindenekeelőtt maga a parókus, akinek a személye által biztosított maradt a folyamatos vallásgyakorlás, a liturgia, annak nyelve és rendje, illetve a helyi szokások megőrzése. A liturgia tartalmában azonban nem jelentéktelen változtatás történt: a pápa nevének nyilvános elhallgatása. Hogy helyette a moszkvai pátriárkáról se kelljen hangos szóval megemlékezni, a reuniált papok ezt a „főségekre” vonatkozó betétet suttogva mondták el a liturgia keretein belül. Ezek a változtatások feltűntek ugyan az embereknek, de többségük elfogadta ezt a kompromisszumos megoldást. Előfordult ugyan, hogy az „öntudatosabb katolikusok” ezt követően elmaradtak a templomból, és inkább a római katolikusba mentek – szükség esetén az utazástól sem riadtak vissza –, de ez inkább a beregszászi és az ungvári járásban volt általánosabb, a nagyszőlősiiben kevésbé, bár itt is előfordult, például épp Tiszabökényben.

Figyelemre méltó az a sajátos jelenség, hogy több helységben csak azt követően gyarapodott a római katolikus templomba átjárók száma, miután az „aposztált” papok működése véglegesen megszűnt (idősek lévén meghaltak), és helyüket „eredeti” ortodox pópák foglalták el. A közösségek, az emberek számára ténylegesen ekkor változott meg „a világ”: minden felborult körülöttük, szokásaikon csorba esett, a liturgia rendje, sőt rosszabbik esetben nyelve is felcserélődött. Ez utóbbi jelentette a legnagyobb traumát, s szinte minden esetben heves tiltakozást váltott ki a közösség részéről. Az ilyen egyházközségekben nem is maradt sokáig egyetlen ortodox pópa sem, ezért aztán gyakran váltogatták egymást. Nagyobb megértés fogadta azokat az ortodox papokat, akik a liturgia magyar nyelvét sértetlenül meghagyták. Ebben az esetben a közösség „a kényszerből megpróbált erényt kovácsolni”, s „*kinevelni magának*” saját papot, ami azt jelentette, hogy a paphoz legközelebb álló személyen keresztül – ez több helyen a harangozó volt, aki egyben a ministránsi funkciókat is ellátta – megismertette a papot a közösség szokásaival és elvárásaival, s egyben értésére adta, hogy abban az esetben maradhat hosszú távon, ha ezeket az igényeket figyelembe veszi.¹² Az ortodox papok nem zárkóztak el ezektől, sőt – mint több esetben kiderült – speciális kéréseknek is eleget tettek (beteggyógyítás, ördögűzés stb.). Az ortodox egyháznak azonban mindössze két „magyar ajkú” papja volt. Ezek egyike került 1982-ben a tiszabökényi görög katolikus egyházközségbe. Ekkor már több mint három évtizede nem volt állandó parókusa a falunak. Az akkori egyházpolitikai viszonyok között akár szerencsésnek is tarthatták, hogy „magyar papot kaptak”, még ha az pravoszláv is. Akkor még nem sejthették, hogy épp a „magyar papnak” köszönhetően őrzi meg státuszát az ortodox egyház akkor is, amikor már törvény garantálja a görög katolikus egyház visszaállítását. „*Hát, akkor [1982-ben] elfogadtuk, persze, magyar kispap vót, Jánosiba való, ... ugyi, nem tudtuk, hogy így alakul ki, még leszünk görögök is, meg helyreáll a vallás úgy, ahogy annak rendje-módja van.*”

Az 1990-es évek elején a közösség kettészakadt: egyik fele továbbra is ragaszkodott a majd tíz éve ott működő pap személyéhez, míg a másik része eufórikus örömmel vette tudomásul, hogy „újra görög katolikusok lehetnek, mint apáik voltak”.

Az egyházpolitikai változások helyi megnyilvánulásai 1989 után

1989 végén, a görög katolikus egyház törvényes visszaállítását követően a helyi községi tanács olyan határozatot hozott, amelyben az ortodox papnak két héten belül el kell hagynia a községet, és a templomot át kell adnia a görög katolikus parókusnak. Határozatában a tanács a hivatalosan megtartott görög katolikus közösség népszavazására hivatkozott, amelynek alkalmával az egyházközösség tagjai a görög katolikus egyház mellett voksoltak. Az ortodox pap nem fogadta el a szavazás eredményét, meghamisított-nak tartotta, arra hivatkozva, hogy őt az emberek szeretik, és ez a határozat szerinte csak „kommunista manipuláció”: *„Engem az emberek szeretnek, akkor minek menjek el ... aztán szavazás vót, ki pravoszláv, ki görög, de ez hamis szavazással ment meg ... nem tudok jó szót használni, hogy ne sértsek ... az iskolaigazgató azt mondta, hagyjam itt a falut, ezután nem köszöntünk egymásnak ... első kommonista vót, első ember a faluba, aki bezárta a betlehemet szenteste az iskolaudvarra, ma meg az első nagy vallásos személyiség.”*

Más magyar falvakban a „magyar ajkú” ortodox papok önként vagy „enyhe ráhatással”, de távoztak a görög katolikus közösségek éléről, és ruszin nyelvű ortodox közösségeket alakítottak „maguknak”. Ők mindannyian ruszin anyanyelvűek, s a magyart csak második nyelvként beszélik, a tiszabökényi ortodox pap azonban egyedüli magyar nemzetiségű az ortodox püspökségben, és nehezen tudja kifejezni magát a szláv nyelveken, ezért a magyar ortodox közösség megszűnésével – egzisztenciális és szakmai szempontból egyaránt – számára „kicsúszott a talaj a lába alól”, így „érthető módon” megpróbálta azt „mindenáron” megőrizni.

Tiszabökényben a falu elöljárói – akik adott esetben a görög katolikus egyház törvényes visszaállítására vonatkozó határozatot hozták – főleg a római katolikusok és reformátusok közül kerültek ki. Többségük az elmúlt rendszerben pozíciójából adódóan párttag volt, s az ortodox pap ezért tartja a „tanácsot” hiteltelennek a vallási kérdések megítélésében.

A társadalmi átalakulással általában a felekezeti összetétel is változik. A szociológusok körében az általánosan ismert tények közé tartozik a felekezeti hovatartozás és a társadalmi helyzet összefüggése (Tomka 1994:336–337). A lokális kutatások (Pilipkó 1999:7–9) arra engednek következtetni, hogy Kárpátalján az elmúlt évtizedek diszkriminatív társadalompolitikája a közép- és felsőfokú végzettségű réteget, főleg a diplomásokat „formálisan” a „vallástalanságba taszította”.¹³ Az 1990-es években – a hivatalos vallásellenes ideológia megszűnését követően – ez a réteg azonban visszatért „a templom falai” közé. Ennek alapján feltételezhető, hogy aligha kulturális átörökítőképeségről van szó, hanem egy történelmileg körülhatárolt kor iskolai szocializációs hatásáról.

Nem történt ez másképp Tiszabökényben sem. A politikai változásokat követően a diplomások többsége: tanárok, köztisztviselők visszatértek felmenőik egyházába, s mint a falu elöljárói szükségesnek tartották az 1989. évi görög katolikus egyház visszaállításáról szóló törvénynek helyi szinten történő realizálását, nem számítva az ortodox egyház képviselőjének kemény ellenállására. Az ortodox pap méltatlannak érezte, hogy ő közel tízéves szolgálat után „csak úgy” elmenjen a faluból, hiszen „ő az emberek szeretik”, ezért sorra járta egyházközösségének tagjait, aláírásokat gyűjtött, amellyel igazolni próbálta az emberek hozzá való ragaszkodását. Ezután a közösség két csoportra szakadt:

az egyik csoport „mindenáron” kitartott a pap mellett, de a másik sem bizonyult „hálátlanak”, „csak” ahhoz a feltételhez kötötte az ortodox pap maradását, hogy „álljon ki” görög katolikusnak. Ez a csoport kitartott azon álláspontja mellett, *„ha már meg van adva a vallás, akkor ők görög katolikusok akarnak lenni, mert itt soha nem volt pravoszláv vallás, azt csak az oroszok hozták be [...] Mikor kijelentették, hogy meg van adva a görög katolikus vallás, mi azt mondtuk neki [az ortodox papnak], legyen itt pap, de álljon ki görög katolikusnak. És elébb megígérte, hogy kiáll, és azután azt mondta, hogy ő nem állhat ki. Hát akkor hagyja itt a falut [Újlakon otthagyta a pap a templomot], menjen keressen magának pravoszláv falut. Mert itt soha nem vót az életbe pravoszláv, mindig görög katolikusok vótunk. Római meg református. Úgyhogy, ő a nagy cirkuszt csinálja állandóan a mai napig.”*

Az ortodox pap részéről ez az „átállás” nem történt meg, de a közösségének körülbelül felét sikerült ortodoxként megtartania.

Tehát ez az új helyzet, amit értelmezni próbálok: egy magyar közösség, amely nyilvánosan, a saját egyéni döntésének jogán az ortodox egyház kötelékébe tartozik. Vizsgálati szempontjaim a következők:

- a hovatartozás fontosságának a motivációi: egyházszerkezeti, kulturális, dogmatikai vagy személyes érdekek;
- a pap és a közösség közötti interperszonális viszonyok;
- a hovatartozás értelmi és/vagy érzelmi háttere;
- az öndefiníció, az identitásépítés kifejezőmódjai;
- a „gyökerek” megteremtésének szimbólumai.

A közösség korábbi interperszonális viszonyainak megváltozása

Az ortodox pap és az egyházközség közötti interperszonális viszonyokat az határozza meg, hogy ki melyik helyi közösséghez: az ortodoxhoz vagy a görög katolikushoz tartozik. Ennek megfelelően ezek a viszonyulások pozitívak, illetve negatívak. A korábbi, az 1990-es éveket megelőző időkre vonatkozó retrospektív elbeszélések is ennek függvényében fogalmazódnak meg. Az egyházközségben a közel egy évtizede zajló görög katolikus-ortodox ellentét, amely nemcsak a verbális, hanem a fizikai agressziótól sem volt mentes, egyre erőteljesebb érzelmeket, indulatokat gerjesztett. Békés családi otthonok estek áldozatul ennek a küzdelemnek: fiú az anyjával, testvér a testvérral nem állt szóba hosszú éveken keresztül. Ezek a feszültségek a helyi társadalom mindennapjaiba máig beleivódtak. A két fél kommunikációjában olyan agresszív cselekedetek léptek működésbe, amelyek átminősítették az együttélés korábbi szabályait, normáit, viszonyulásait. A harc, az ellenségeskedés közvetlen kiváltó oka a templom használatbavétele, illetve birtoklása volt. Az egyházközség kettészakadását követően az ortodox közösség kizárólagosan a magáénak tekintette a templomot, és nem volt hajlandó beengedni oda a görög katolikusok csoportját az újonnan jött parókussal. Ezt követően a templomudvar szinte rendszeresen a verbális és fizikai agresszió színhelye lett: *„Nem egy vasárnap nem lehetett misét végezni, mert verekedés volt a templomudvaron. [...] Így vót, mentünk imád-*

kozni, és helyette verekedtünk, nem imádkoztunk. Hogy ki verekedett, hát mind a két feleke-
 zet, az egyik az ajtóba állt, nem engedte be a másikat, a másik meg azért, mert az az
 ajtóba áll. Hát mi [az ortodoxok] nem engedték be azokat [a görög katolikusokat], mert
 hát a templom a miénk volt, mi használtuk, azok csak összeszervezkedtek, és akkor má,
 ki vagyok, én vagyok, a templom az övék, ez nem törvényes volt, nem engedték meg.”

Külső adminisztratív beavatkozással sikerült csak megfékezni az egyre drasztikusab-
 bá váló indulatokat, és kialakítani egy olyan kompromisszumos megoldást, hogy amíg
 az ortodox közösség nem építi fel a saját külön templomát, addig használhatja a jelen-
 legit, de megosztva azt a görög katolikusokkal, hogy a téli fagyban azok se a templom-
 udvaron tartásák a szertartásaikat. Így jutottak vissza a görög katolikusok is a templom-
 ba. Közben eltelt tíz év, és továbbra is grafikon szerint folynak a szertartások ugyan-
 abban a templomban. A közös használat során elkerülhetetlenek a kisebb-nagyobb
 torzalkodások: üveg- vagy kristályvázába tegyék-e a virágokat, giccs-e a művirág vagy
 sem, a szobrok maradhatnak-e a templomban vagy sem, mikor ki tegye rendbe a pap
 „rezáját”, stb. Így aztán hol az egyik, hol a másik csoport távolítja el a számára nem
 tetsző kellékeket, s ezekből újabb nézeteltérések támadnak. Ennél sokkal súlyosabb problé-
 ma, hogy az árvíz két alkalommal is – 1998-ban és 2000-ben – erőteljesen megrongál-
 ta a templomot, s az érdemi munkálatok elvégzését a „két gazda” csak nehezen tudja
 arányosan megosztani egymás között. „A templomba nálunk Bökénybe vízáradásakor
 méteres víz volt, két éve remontot nem tettek a templomba, azt mondják az övék a temp-
 lom, mégse remontolják” – veti szemére egyik fél a másiknak. Nagy kérdés, hogy miért
 nem épít új templomot az ortodox közösség, amikor az egyházmegyében gomba módra
 nőnek a hagymakupolás kápolnák, templomok, sőt székesegyházak. Hogy ezt megért-
 sük, próbáljuk körbejárni a hívek hovatartozás-tudatának motivációit, öndefinícióik kife-
 jezősmódjait, de ehhez előbb ismerjük meg térbeli és időbeli koordinátáikat és viszonyu-
 lásaikat.

A magyar ortodox egyház térbeli kiterjedése

A tiszabökényi ortodox magyar egyházközséget elsősorban a település vonzáskörzete
 (Farkasfalva, Péterfalva, Tivadar, Nagypalád, Fertősalmás) alkotja, míg a görög katoliku-
 sok többsége helybeli. Tehát az előbbi térben kiterjedtebb: nevezhetjük a tiszaháti vidék
 magyar ortodoxiája gyűjtőmedencéjének is.

A legtávolabb fekvő községek, Fertősalmás és Nagypalád, Tiszabökénytől délnyugat-
 ra, a hármas határ csücskében helyezkednek el, előbbi a történelmi Ugocsa, utóbbi a
 történelmi Szatmár vármegyéhez tartozott. Többségében református a lakosságuk, csak
 szórványban élnek itt görög katolikusok, illetve ortodoxok, akik nagyrészt beházasodással
 kerültek a községbe. Számukra a különböző szentségeket és egyéb szakrális igényeiket
 a mindenkor tiszabökényi parókus szolgálta ki. A kb. 12 km-re lévő Fertősalmáson gö-
 rög katolikus kápolna is található, a pap azonban csak nagy ünnepekkor tart itt szertar-
 tást. Ilyenkor a nagypaládi görög katolikusok is részt vesznek az ünnepi liturgián, itt
 szentelik meg a húsvéti pászkát, más alkalommal azonban bejárnak a tiszabökényi temp-
 lomban. Sajátos jelenség, hogy a református tömbben élő szórvány görög katolikusok itt
 mindig a Gergely-naptár szerint ünnepeltek, azaz egy időben a reformátusokkal. Az 1989.

évet követő változások: a görög katolikus-ortodox ellentét, a naptárreform körüli küzdelmek ebbe a két „Isten háta mögötti” faluba alig jutottak el. Ők csak azt tudják, hogy nagy ünnepekkor hozzájuk a mindenkori tiszabökényi pap jön ki szolgálni, s Fertőszalmáson azt a szót, hogy „pravoszláv”, az ortodox pap szertartásaira járó idősebb emberek nem is ismerik, ők görög katolikusoknak mondják magukat: *„Mi az, hogy pravoszláv, én erről még nem hallottam, nem tudom. Mi görög katolikusok vagyunk.”* Számukra ez a kettősség nem okoz identitászavart. A távolság megvédi őket a parókián történő konfliktusoktól.

A többi, ugyancsak református dominanciájú község (Farkasfalva, Péterfalva, Tivadar) zsinórbán helyezkedik el a tiszabökényi egyházközség előtt és után, többutcs szalagtelkes települések ezek, a kívülálló nem is veszi észre, hogy hol kezdődik az egyik, s hol végződik a másik falu. A közösségi események a társadalmi nyilvánosság szférájában zajlanak, a résztvevők egyéni élményanyaggal rendelkeznek. A más felekezetűek – adott esetben reformátusok és római katolikusok – is közvetett módon, az átbeszélési gyakorlat szintjén jelen vannak a témában, és valamilyen módon reagálnak arra. A reagálás milyensége a személyes érintettség mértékétől függ: a vegyes házasságban élő más felekezetű házastársak érzelmileg érintettek a kérdésben, így „tájékozottabbak” is, mármint ami a görög katolikus-ortodox közösség belső, személyes ellentéteit illeti, így érdekeltségeiknek megfelelően befolyásolhatják házastársuk hovatartozását. Ez a „befolyásoltság” abból is kiolvasható, hogy a házastársaik nagy része a Gergely-naptár bevezetéséig az ortodox közösséghez tartozott, s csak azt követően pártolt át a görög katolikushoz. A különböző egyéni interpretációkon túl ennek olyan implicit pragmatikus oka van, hogy ezt követően „nem kell kétszer ünnepelni a húsvétot, a karácsonyt és a pünkösdöt”, ez a változás nem kis anyagi tehermentesítést jelent a családok számára az egyre súlyosabb gazdasági körülmények között.

A kívülálló, a személyében közvetett módon (rokonsági szálakon) sem érintett más felekezetűek csoportja értetlenül áll a görög katolikus-ortodox konfliktusok halmazával szemben: *„Én nem tudom, hogy má miért nem jó nekik az a régi pap, eddig jó vót, most meg má nem jó.”* Másrészt elmarasztalólag vélekedik a történekről és mindazokról, akik még az egyetlen szakrális objektum, a templom területén sem voltak képesek fegyelmezni az agresszivitásukat: *„Csúnyán cirkusznak, hallottam, hogy még verekedtek is a templomudvaron, hát, akár hogy is, de ez már csúnya dolog.”* Ezek a megtörtént verbális és fizikai agressziók a görög katolikusok és ortodoxok csoportját egyaránt mélyen érintik mind pszichésen, mind mentálisan.

Fájdalmasan törnek fel azok az élményanyagok, amelyek belső családi kapcsolatok felbomlásáról mesélnek, de rokoni, baráti szálak, korábbi jószomszédsági viszonyok megszűnéséről is szólnak. Ez a negatív elemekkel átszótt magatartás megváltozott egyéni és családi életvezetéseket hozott létre, sajátos védekezési mechanizmusokat, feszült viselkedésmintákat termelt ki: *„Nekünk az egyik fél rokon, a másik fél megint, testvér a testvérral marakodik, én nem szeretem az ilyesmit. Most mondjam azt, hogy verekedtek is a templomba, nem mondok semmit, az ember örül, hogy egy kicsit má lecsitult a helyzet, mert mostmá mind a két fél járhat a templomba és örül az ember, ha egy kicsit nyugodtság van a faluba, nem még kezdje újra. A faluba meg kell maradni az emberek közt, és akkor nem lehet olyanokat mondani. Elesitult ez az ügy, nem kell feleleveníteni, mert aztán mindenütt majd mondvá lesz, nagyon hiányzik nekem az ilyesmi.”* A konfliktusok-

ban érintettek a mindennapokban általában elkerülik az érintkezési lehetőségeket, a fizikális környezetükben is igyekeznek kizárni a negatív élményű találkozásokat: „*Vasárnap délutánonként kiülünk a lócára, de mióta tart ez a cirkusz, azóta általában úgy szoktunk összejönni, akik egy helyre tartoznak, nagyon más felekezetű nem jön ide, mert akkor nem olyan a beszédtema.*” Amikor többéves elkerülés és hallgatás után mégis létrejönnek a találkozások – nyolcéves szünet után a fiú visszamegy az anyjához és a testvére-éhez –, a viszony már csak formális marad, a belső interpretáció által termelt értékek nem esnek egybe: „*Visszamentem az anyámhoz, de mondtam, nekem ne akarják megmondani, hogy én ki legyek, én döntsem el, hova akarok tartozni.*” „*Persze hogy örültem, hogy eljött nyolc év után a fiam, de mondtam: fiam, fiam, én abba soha nem tudok belemeny-egodni, hogy te azokhoz tartozz, minden testvéred itt van, neked is itt lenne a helyed, de csak intett: »hagyjon, Édes!« Jaj, jaj, nagy az én szívfájdalmam.*”

A hovatartozás fontosságának motivációi

Az 1990-es években tömegesen újraszerveződött magyar görög katolikus egyházköz- ségek példája azt bizonyítja, hogy az ortodox egyház negyvenéves vallási hegemóniáját követően sem tudott megtartó csoportidentitás-képző tényezőként működni. Ennek elsősorban a szociálpszichológiai feltételei hiányoztak: egyrészt személyes élettörténe- tek őrizték a görög katolikus egyházak kényszerű reuniálását, a parókusok internálását, a templomok változó sorsát. Másrészt az ortodox egyház megjelenését a köztudat „az oroszok, a muszkák bejövételéhez” kapcsolta, s ehhez az új politikai hatalomhoz fűző- dött a „málenkij robot” fájdalmas élménye, amelynek a magyar görög katolikus férfiak ugyanolyan áldozatai lettek, mint református vagy római katolikus társaik. A harmadik, talán leglényegesebb eleme: a magyar nyelvhasználat a liturgiában, amelynek az egyéni- közösségi azonosságtudatban nemzeti identitást hordozó tudattartama is volt. Nem- csak nyelvükkel, de kultúrájukkal: öltözködésükkel, táplálkozási szokásaikkal, viselkedés- módjukkal stb. is a görög katolikusok a magyar nemzet részének tartották magukat. Ez utóbbi identitáselem „használhatóságát” ismerte fel az ortodox egyház akkor, amikor magyar nyelvű ortodox papokat is bevont működési területére. A tiszabökényi egyház- közösségben ez olyan „jól sikerült”, hogy a korábbi görög katolikus közösség nagyobb része az 1990-es éveket követően is megmaradt ortodoxnak.

Sajátos helyzet ez, mert bár negyven évig hivatalosan a közösség egésze ortodox volt, ez idő alatt mégsem alakult ki semmilyen belső ortodox kohézió, a hívek görög katolikusoknak tartották magukat. Így elméletben az következne, hogy azoknak, akik most mégis az ortodox közösség tagjai, új identitáselemmel kell szembenéznük, újra kell definiálniuk önmagukat és hovatartozásukat. Ez a „feladat” azonban csak egy egészen parányi csoportot érint, nagyrészt az egyházközség belső „személyzetét”: egyházta- náclistagokat, kántort, harangozót, kurátort stb., akik „hivataluknál fogva” mintegy kö- telezőnek érzik legalizálni hovatartozásukat a kívülálló számára. Őket neveztem el az úgynevezett „ortodox magnak”. Maga a közösség ugyanis hovatartozásának motiváci- óit illetően erősen differenciált. Zöme sajátos módon továbbra is azt vallja, hogy „ő görög katolikus vallású, de pravoszláv paphoz jár”. Ők az úgynevezett „ingadozók”. A harma- dik, az „öntudatlan ortodoxok” csoportja, akik formálisan sem vállalják fel az ortodox

hovatartozást, „ők a görög katolikus templomba járnak, tehát csak görög katolikusok lehetnek” – mondják.

Az első csoport többsége, az úgynevezett ortodox mag a középgenerációhoz tartozik, 1949 után születtek, s ez a legelső és legstabilabb hivatkozási alapjuk, hogy „őket pravoszláv pap keresztelte, tehát csakis pravoszlávok lehetnek”. Őseik, görög katolikus szüleik értékrendjétől elhatárolják magukat, a múlt, a történelem számukra az 1950-es évektől, az ortodox egyházba történő „beleszületésüktől” kezdődik. *„Mikor bejött ez a szovjet rendszer, akkor bejött ez a pravoszláv vallás, attú kezdve, akik születünk, mind pravoszlávok vagyunk. Abba az időszakba születünk, mi arrú nem tehetünk, és akkor miért tagadjuk meg a saját vallásunkat. Az, hogy '49 [1949] előtt itt milyen vallás vót, az minket nem zavar.”* Ez az időbeli kontinuitástól való elzárkózás csorbát ejt az azonosságtudat folyamatosságán, de a látszatstabilitás megőrzése végett még a szovjet ideológia bizonyos torz elemeivel is képesek azonosulni: *„Hát ha '49-től jó volt ez a rendszer nekünk, tudtunk szabadon, hát olyan értelemben szabadon, hogy meg vót szabva, reggel 7 órára a pászkát meg kell szentelni, rendőri felügyelet mellett, mert minél hamarabb a templomot el kellett hagyni, ez a szovjet rendszer vót, meg tudtunk lenni, fenn tudtuk tartani az egyházat.”*

Az identitás egy másikhoz viszonyítva válik önmagává: adott esetben a viszonyított a görög katolikus közösség tagjai. Az úgynevezett „ortodox mag” interpretációja alapján a görög katolikusok közül többen – vagy húsz család – az elmúlt évtizedek során nem tartottak ki a közösség mellett, mert miután (1982-ben) ortodox pap került az egyházközség élére, azt követően itthagyták a helyi egyházat, és a tiszaujlaki római katolikus templomba jártak. Ezzel a magatartással szerintük kivonták magukat a tiszabökényi egyházközség fenntartásának kötelezettsége alól, amit így az otthon maradtak viseltek: részben a mai ortodox közösség tagjai. Az 1990-es évek elején, a görög katolikus egyház legalizálását követően pedig ezek a korábban „eltávozott” családok lettek a helyi görög katolikus egyházszervezet leglelkesebb szervezői, támogatói. Ők azok, akik úgy érzik, kitartottak elveik, egyházuk mellett, és megőrizték katolikus azonosságtudatukat. A hagyományos közösségi társadalom azonban nehezen tolerálja a másságot, különségnek, rátartiságnak tartja, és a korábban „otthon maradtak” közül azok, akik ma az ortodox társadalomhoz tartoznak, sajátos közösségi szempontok alapján azt a magatartást, amit a görög katolikusok „kitartásnak” éreznek, „dezertálásnak” minősítik, és úgy tartják, hogy a megszerzett hatalmi helyzet őket illeti meg: *„Elfutkostak Újlakra meg össze-vissza, meg visszajöttek, most meg gondoltak egyet és alakítottak egy új vallást régi, dehát most egy új vallás [mármint a görög katolikus] ... és most azt gondolják, oda fogunk menni ahova ők akarják, azokhoz, akik annak idején itt hagytak bennünket.”*

A második, az úgynevezett „ingadozó” csoportjának a viszonyulása a legambivalensebb. Ők tudatosan felvállalják görög katolikusságukat – főleg az idősebbek – és azt is, hogy ennek ellenére az ortodox pap szertartásaira járnak. *„Mi mind görögök vagyunk, akik a pravoszláv paphoz is járunk.”* Az ő döntéseiket az egyházközségben újraértelmezett interperszonális viszonyok határozzák meg: a kialakult görög katolikus-ortodox konfliktusok során ezek az emberek érzelmileg olyan mélyen sérültek, hogy csak az elhatárolódással, a „taszító” gesztusokkal kifejezett distanciateremtést tartják egyedüli megoldásnak a másik, a görög katolikus féllel szemben: *„Hogy menjek én azokhoz, mikor engem ki is küldtek a templombú azok, pedig kántor voltam. Hogy miért küldtek ki, hát*

mert nem pászoltam, én nem vótam »pénzes« kántor.” Ennek a pénzes jelzőnek az adott társadalmon belül több konnotációja is van: valamilyen szociális távolságot próbál érzékeltetni, amely a morális értékeléstől sem mentes. A jelenlegi görög katolikusok csoportja ugyanis egzisztenciálisan leértékeli, egykori *zselléreknek, szolgáknak* tartja a mostani ortodoxok többségét, akik azonban morálisan marasztalják el a görög katolikusokat, illetve azok korábbi egyházi pénztárosait, ez utóbbiakat azzal vádolva, hogy eltulajdonították, saját egyéni céljaikra használták fel azokat a pénzeket, amit az elmúlt évtizedekben az egyházközség az új templomépítésre gyűjtött. *„Görög katolikus vagyok, csak ehhez [az ortodoxhoz] járok, mert – hogy mondjam – úgy van, hogy azok álltak félre görögnek, akiknél az egyház pénze nála volt, mert régen az egyháznak nem szabad vót tartani a pénzt, és kiadták az embereknek, tegye be a postára, és a postára tették, meg építettek belőle, meg taxit vettek és azok álltak félre görögnek egy néhány család, azok mondják magokat görögöknek.*” A görög katolikusok ezt a vádat visszautasítják, elismerve, hogy valóban nem voltak hajlandók az egyház pénzét átadni az ortodox papnak, mert azt tapasztalták, hogy az a pénzt *„elhordja a pravoszláv püspökségre”*, és ők azt az új templomépítésre tartogatták. A templomépítés terve a konfliktusok kirobbanása után elmaradt, de hogy az összegyűjtött rubeleket megmentésük a teljes devalvációtól, vásároltak egy harangot, amely ma is ott áll a templomudvaron. Erre azonban az ortodoxok azt mondják, *„a harang csak a jéghegy csúcsa”*, nem is volt rá szükség, hisz addig is volt két harangja az egyháznak. A mindennapok gyakorlatában a két szembenálló csoport között termelődött negatív beállítódások mára, egy évized múltán, már veszítettek agresszivitásukból és szenvedélyességükből, de a distanciából kevésbé.

A harmadik, az úgynevezett „öntudatlan ortodoxok” csoportja szintén görög katolikusnak mondja magát, azonban ez a döntése nem tudatos. Azért tartja magát görög katolikusnak, mert *„a görög katolikus templomba jár”*, és ahhoz a paphoz, akihez korábban is járt (mármint az 1982 óta az egyházközségben működő ortodox pópához), tehát *„ő görög katolikus volt, és az is maradt, és nem futkosott más faluba, más templomba, más paphoz”*. Adott esetben több tényezőt kell megvizsgálnunk: a templomot mint szakrális teret, a liturgiai szertartást, illetve az ezekhez történő viszonyulásokat és nem utolsósorban a pap személyét.

A templom mint identitási tényező

A templom a nép vallásos életének központja, az egymást követő nemzedékek életének egyik fontos közösségi színtere (Báth 1990:347). A templom identitást nyújt, bár nyilvános tér, de a közösség tagjai számára személyes vonatkozásokat őriz. A templomi ülésrend által – amelyet napjainkig számon tartanak – egyfajta egyéni és kizárólagos térhasználatot alakítottak ki. A „székkel” rendelkező családok mindegyikének megvan a maga familiáris, több generációra visszamenő története arról, hogyan került az adott „hely” az ő használati tulajdonába. A szakrális objektumon belül ehhez a személyes térhasználatához kulturális minták, viselkedésmódok kötődnek: általános tendencia az, hogy a közösség tagjai nem foglalják el egymás helyét, illetve ez csak abban az esetben fordul elő, ha a „szék” gazdája nincs jelen, de ha időközben mégis megérkezik, magától

értetődő módon a hely őt illeti meg. Ez a kulturális „léthelyzet” egyfajta stabilitást, kontinuitást feltételez a felmenőkkel, az ősökkel és magával az adott egyházzal is.

Tér és identitás sajátos kapcsolata ez. Az ortodox pap magatartása is ezt sejteti, amikor önálló temploma felépítésének helyéül, kizárólagos jelleggel csak ahhoz a mostani görög katolikus templom szomszédságában lévő telekhez ragaszkodott, ahová eredetileg az új görög katolikus templom építését tervezték, s amelynek már az alapja is megépült a korábbi időkben. Sajátos „kontinuitásteremtő” megoldás lehetett volna ez a gyökereit kereső, újonnan szerveződött magyar ortodox közösség számára.

A községi előjáróság az önálló ortodox templom építésére a falu közepén jelölt ki egy telket, amely ma még mezőgazdasági céllal használt terület. Az ortodox pap azonban ezt a lehetőséget kategorikusan visszautasította, mert szerinte ez perifériális helyzetet teremtene az egyházközsége számára. A falu közepén kijelölt hely természetszerűen nem a terület értelmében jelent perifériát, hanem szakrális szempontból. Egyrészt azért, mert távol esik a község első negyedében elhelyezkedő összes egyházi objektumtól: nemcsak a görög katolikus, hanem a református templomtól és a római katolikus kápolnától is. Tehát az újonnan épült ortodox templom csupán a falu jelenlegi szakrális centrumától kerülne távolabb, de magát a közösséget széles térbeli kiterjedése folytán ez nem érintené hátrányosan, sőt elméletileg egyfajta kiemelt pozíciót is kivívhatna magának. Ennek ellenére az ortodox pap elfogadhatatlannak ítélte ezt a megoldást. S ennek más oka van: mentális, érzelmi és lelki vonatkozásai. A semleges helyen felépülő önálló ortodox templom már fizikai-tárgyi mivoltában is az ortodoxiát testesítené meg, s ez a kizárólagosság a község jelentős részét visszatartaná a templomba járástól: elsősorban az úgynevezett „öntudatlan ortodoxok csoportját”, akiknek individuális vallási életük kifejezetten a görög katolikus templomhoz kötődik, hiszen ők e felekezethez tartozónak „gondolják” magukat. Az ortodox papnak döntenie kellett: vagy önálló temploma lesz a községének, de megfogyatkozott lélekszámmal, vagy megtartja a közösséget, és a templomépítést elhalasztja. Ő ez utóbbi mellett döntött.

A liturgia rendje

A liturgia rendje az ortodox és a görög katolikus egyházban egyaránt keleti szertartású, míg a dogmatikai és tanítási különbözőségeken túl az előbbi Moszkvához, az utóbbi Rómához kötődik. Ez a kétirányúság kultúrtörténeti szempontból más-más múltat hív életre: a köztudat gigantikus, soktornyú, aranyozott hagymakupolás, illetve kecsesen magasba ívelő gótikus templomokat képzel el egyik és másik oldalon. A görög katolikus egyházban az uniót követő latinizálási tendencia egyértelműen nyugati irányt szabott a fejlődésnek: a latin kultuszformák integratív részei lettek a keleti örökségnek. Az 1949. évi reuniálást követően a görög katolikus templomokban felsőbb utasításra bizonyos tárgyi vonatkozású latin elemeket kiiktattak (például a szobrokat kihordatták, a Jézus szíve képen a szívet ruharedőre festették át a hívek, hogy magát a képet megmentésük), míg a latin eredetű ájtatosságokat (például a rózsafüzéres társulatok Szűz Mária- és Szent József-kultuszai) nemcsak megtúrték az ortodox pópák, hanem sajátos módon egyes egyházközségekben maguk is átvették. A Szent József-kilencedet például a tiszabökényi görög

katolikus egyházközségben az 1982-ben odakerült ortodox pap vezette be, ráadásul „hivatalos” szertartásnak: május 19-ét megelőző kilenc napon át esténként a templomban a pap közreműködésével tartják meg ezt az ájtatosságot, s az utolsó alkalommal pedig „minden jó kérésre szent misét” végeznek. *„A Szent József ájtatosságot ez a tisztelendő úr vezette be, előtte nem vót... Májusi ájtatosságra jártak az asszonyok, ilyen nagybútbe jártak a kereszt alá imádkozni, a Rózsafűzért végezték, hát a Fájdalmas Rózsafűzért, mert az megy a nagybútbe, meg nagybúti énekeket énekeltek, emlékszem, mikor kicsi vótam, hogy anyám meg a szomszédok is nagybútbe mondták, mennek a Kereszt alá imádkozni, de ezt a Szent József ájtatosságot csak azóta, mióta ez a tisztelendő úr itt van. Szóval kilenc tized van, kilenc nappal előtte kell elkezdni és akkor 19-én van József-nap, akkor »Mindem jó kérésre« szent misét végzünk, ezzel végződik, de akik jártak ájtatosságra, azok meggyónnak, megáldoznak. A pap itt van minden ájtatosságon igen, ő a vezetője, mert van evangélium olvasás, azt csak pap olvashassa, a hívek nem olvashassák, mind a kilenc alkalommal ő jelen van, és a zárómisén is.”* Az ortodox pap ezt a latin eredetű ájtatosságot a görög katolikus vallású szülőfalujából (a beregszászi járási Jánosiból) ismerte s megérezve annak belső közösségmegtartó erejét, saját működési területére is integrálta, s Tiszabökényben a hozzá tartozó közösség napjainkig gyakorolja azt. Az önállósodás óta a görög katolikusok számára azonban megszűntek ezek a Szent József-ájtatosságok. Ennek egyik alapvető oka, hogy a közösségnek nincs helyben lakó parókusa. A közismert paphiány miatt kezdetben ünnep- és vasárnaponként Magyarországról járt hozzájuk misézni egy bazilita szerzetes, aki a nagyszőlősi járásban több egyházközségben is teljesített szolgálatot, s a zsúfolt időbeosztása miatt valószínűleg fizikálisan képtelen lett volna beilleszteni az idejébe ezeket a szertartásokat. Arról nem is beszélve, hogy az 1990-es évek első fele a két közösség részéről drasztikus konfliktusokkal volt terhelt: az első időben a görög katolikusok a templomudvaron tartották a liturgiáikat, mert a templom kizárólagos használói az ortodoxok maradtak. A másik nem lényegtelen szempont, hogy az említett bazilita szerzetes ahhoz a középgenerációhoz tartozott, akinek értékrendjére, liturgiai felfogására már döntő hatást gyakorolt a II. vatikáni zsinatnak az a határozata, amely előírta a keleti egyházak önértelmezésének revízióját, értékeinek újrafelfedezését s törekvést a hagyományaikhoz való visszatérésre (Pirigy 1990:II: 164). Tehát a latin eredetű elemeket a lehetőségeken belül igyekezett tudatosan kiszűrni a gyakorlatából. Ez a szemlélet a hajdúdorogi egyházmegyében már évtizedek óta jelen volt, meggyökeresedett s intézményes szinten működött. Így természetesen, hogy az egyház az oktatási intézményeiben napjainkban is hasonló szellemben neveli az ifjabb nemzedéket, s a nyíregyházi szemináriumban tanuló kárpátaljai papnövendékek csak ezt tanulhatták meg, akik visszaérkezve szülőföldjükre a megtanultak szerint próbálnak működni, azaz a keleti örökséghez való tudatos visszatérés elve alapján. Másrészt pedig egyfajta racionalizálást is elsajátítottak, ami a liturgia, a szertartások lerövidítésében nyilvánul meg. Ezek gyakorlása azonban falakba ütközik mind a közösségek, mind a parókusok részéről, akik a munkácsi egyházmegyében az Ungvári Görög Katolikus Szemináriumban tanultak. Az előbbieket a hagyományokra hivatkozva tiltakoznak a latin elemek kiiktatása s a liturgia rövidítése ellen (igazából értetlenül állnak szemben ezekkel a változtatásokkal). Az utóbbiak „a munkácsi egyházmegye sajátos hagyományait” tartják szem előtt, s ugyancsak rossz szemmel nézik a „bizáncizálást”, ahogy ezt ők nevezik.

A tiszabökényi görög katolikus egyházközség az elmúlt évtizedben filia maradt. A bazilita szerzetes működését követően előbb a salánki, utóbb a tisaújlaki parókus jár át a közösséghez. Előzőleg mindketten a nyíregyházi szemináriumban végezték a tanulmányaikat. Sajátos jelenség, hogy a fiatal parókusok a „bizáncizáló” reformjaikat a tiszabökényi görög katolikus közösségben szinte ellenállás nélkül megvalósíthatták, míg saját parókiáikon ugyanezek a változtatások kisebb-nagyobb konfliktusokkal jártak. Ennek oka ugyanaz az elhatárolódási szándék az ortodoxokkal szemben a tiszabökényi görög katolikusok részéről, ami a Gergely-naptár bevezetésével kapcsolatban megnyilvánult. A liturgikus és különböző szokások megváltoztatása, a liturgia lerövidítése stb. az ortodox közösségnek mintegy jó „ürügyül” szolgált, hogy „ők járnak a helyes úton”. Az úgynevezett „öntudatlan ortodoxok” csoportjába tartozó egyének erre hivatkozva mondják azt, hogy „ők megmaradtak görög katolikusoknak”, mert az ortodox pap által végzett liturgia, amelyikre ők járnak, közelebb áll a régi görög katolikus papok szertartásaihoz, mert „a könyvből egyikük sem hagyott ki semmit”, ellentétben az új, fiatal parókusokkal.

Összetett a jelenség, hiszen a II. vatikáni zsinat határozata alapján az úgynevezett „bizáncizálással” tulajdonképpen a két, az ortodox és görög katolikus szertartásnak – a dogmatikai motívumok kivételével – közelebb kellett volna kerülniük egymáshoz. Helyi szinten azonban ez nem így történt, mert az ortodox szertartásban a liturgia teljessége mellett megmaradtak a közösség számára megszokott latin eredetű vonatkozások (például Szent József-ájtatosság), míg a görög katolikusban a liturgia lerövidült, és a latin elemek kiiktatódtak.

A pap és közösség viszonya

A pap személyét és annak a közösségre gyakorolt hatását is igyekeztem megvizsgálni. A tiszabökényi egyházközségben alapvető különbség a két pap között, hogy az ortodox 1982 óta napjainkig helyben, a faluban lakik, míg a görög katolikus parókusok – az egyház kezdeti nehézségei folytán – többször váltogatták egymást. A másik, talán nem elhanyagolható szempont az a kulturális és mentális különbség a keleti és a nyugati egyházban, ami a pap és közösség interperszonális viszonyában tetten érhető.¹⁴ Az előbbi atyáskodó („bátyuska”), a lehető legváltozatosabb, akár az orvos kompetenciájába tartozó egyéni bajok, betegségek gyógyítójaként is képes funkcionálni: speciális imádságokkal meddőséget gyógyít, ördögöt űz, halottakat „támaszt” fel. Tehát ezek a tevékenységek egyfajta személyesebb kapcsolatot feltételeznek, azonban ez a személyesség nem terjed át a hétköznapi élet gyakorlati oldalára: a pap saját személyét egyfajta miszticizmusmal vonja körül. Ezzel szemben a Magyarországon végzett fiatal görög katolikus parókusok nemcsak a transzcendens és az ember racionális világa közötti közvetítői, hanem jelentős szerepet vállalnak az ifjúság erkölcsi nevelésében, világnézetének formálásában. A hitoktatáson túl nyári táborokat, közös természetjáró túrákat, egyéb sportprogramokat szerveznek, sőt maguk is „edzőcipőt húznak”, s adott esetben „együtt rúgják a labdát” a gyerekekkel. A görög katolikus egyház „belső megújulását” a felnövekvő új generációtól várják.

A tiszabökényi ortodox pap elítélően szól erről a „nyugati típusú” pragmatikus, „pap-

hoz nem méltó” világias magatartásról. Szerinte az ilyen szabadidős programoknak a szervezése nem a papok, hanem az iskolai tanárok feladata. A papnak küldetése van, amely befelé forduló lelki életben és elmélyült imádkozásban kell hogy megnyilvánuljon: *„A pap az mindenütt legyen pap, ne csak addig, amíg a templomban van, hanem mindig, ... és ne a futballpályán rúgja a labdát.”*

A „keleti típusú”, miszticizmussal átszőtt papmentalitás tulajdonképpen találkozik a közösség elvárásaival is, bár hosszú távon a parókus tekintélyét a személyiségbeli adottságai, kapcsolatteremtő képességei határozzák meg, azonban az eltérő szerepfelfogásból és vallási hozzáállásból adódóan gyakran problematikus a görög katolikus parókusok és közösség viszonya. Ennek elsősorban társadalmi okai vannak: hiszen a hagyományos paraszti társadalmat az 1950-es években egy tekintélyelvű, antidemokratikus elvek alapján szerveződött időszak váltotta fel, ahol az egyház társadalmi helyzete marginalizálódott, a papok korábbi politikai, kulturális és erkölcsi befolyását a hatalom megszüntette, illetve ellenőrzése alatt tartotta. A korlátozások és zaklatások ellenére a pap a közösség meghatározó személyisége maradt, azonban szerepkörét, amelyre hivatása predesztinálta, csak a templom falain belül gyakorolhatta. A hitoktatás megszüntetésével pedig teljesen megszakadt a kapcsolat az egyház és az ifjúság között. Két generáció a családi szocializáción túl semmilyen intézményes vallási nevelést nem kapott, sőt a civil szféra felől (iskola, munkahely stb.) csupán egyházellenes hatások érték. Tehát a közösség *„elszokott attól”,* hogy az egyház aktívan részt vegyen az ifjúság mindennapi nevelésében, és ezért sokszor értetlenül áll szemben az ilyen jellegű szerepvállalásokkal. A különböző szervezetek szokatlanságát a fiatal parókusok civil öltözködése még tetézi: a megszokott *„ing-zakós”* forma helyett a laza *„póló-farmeres”* változat ambivalens érzéseket vált ki a hagyományos és uniformizált módon nevelődött közösség viszonyulásában. Az ortodox pap az ilyenfajta külső megjelenést *„belső lazaságnak”* tartja, s ennek a véleményének a közösségben is hangot ad.

A tiszabökényi görög katolikus és ortodox közösség konfliktusainak és ellentmondásainak hátterében két világ: a nyugati és a keleti szemlélet s értékrend találkozik, illetve ezenfelül egyházpolitikai, hatalmi és egyéni érdekek húzódnak meg.

Összegzés

Az elemzés végén felmerül bennünk a kérdés: van-e jövője ennek a magyar ortodox közösségnek, amely tulajdonképpen gyökerek nélkül, személyes érdekek mentén szerveződött? Kialakulhat-e egy olyan belső kohézió, hitbeli meggyőződés, amely a személyesség határán túl is képessé teszi a közösséget a megmaradásra: például a személyes sérelmek megszűnését követően a pap távozásával kitart-e továbbra is az ortodox egyház mellett? Kérdés, hogy pravoszláv identitástudat épül-e ki a jövőben, vagy a cselekvést motiváló tényezők megszűntével szétporlad ez az identitás. Mivel a szláv nemzeti szimbólumok jelentéstartalmi hiányoznak a közösség identitásából, ezért az ortodox pap – főleg hogy maga is magyar nemzetiségű – tudatosan „magyar ortodoxokként” definiálja a közösséget: így a nyelv mint az egyik legfontosabb etnikai identitáselem adott, és megtartó erőként működik (Ujváry 1991: 14–15). A pravoszláv egyháznak ez az etnikai terjeszkedése már a szovjet érában elviekben jól megfért az internacionalizmus szel-

lemével, azonban ezt nem motiválta, inkább csak megtűrte, mert világnézetben és nyelvhasználatban egyaránt a homogenitásra törekedett. Az 1990-es éveket követően viszont az addig egységes ószláv nyelv liturgiai használata feldarabolódott, az ukrán és a ruszin egyaránt része lett az egyházi nyelvnek.¹⁵

A vallási és etnikai identitáson túl talán erőteljesebb motiváló tényezővel bírnak a szociális tartalmak: az egyházközségben betöltött fontosabb pozíciók (kántor, kurátor stb.) presztízsértéket képviselnek, főleg annak a rétegnek a világában, akik korábban a település társadalmi terében a periférián kaptak helyet, s ezek a megbízások a társadalmi felemelkedés reményével töltik el őket (bár ez a szempont lényegesen kisebb kört érint a közösségen belül).

A vizsgált csoport vallási hovatartozásának választása önkényesnek és szubjektívnek tűnik, sőt történetileg és kulturálisan „megalapozatlannak”, azonban a kutatónak tudomásul kell venni azokat az interpretációkat, „önazonossági meghatározásokat”, amelyekkel a csoporthoz tartozók saját különállóságukat és határaikat jelzik, s le kell mondania azokról az elképzelésekről, amelyek szerinte az adott kultúra leginkább jellemző vonásai. Az úgynevezett határok a legtöbb plurális társadalomban nem idegenek, hanem közel álló és ismerős „többiek” között alakulnak ki, az általam vizsgált társadalomban azonban ezek a határok most formálódnak, körvonalazódnak, épp ezért ellentmondásosak és inkoherensek a viszonyok. A görög katolikus egyház a maga Janus-arcával egyébként is a legösszetettebb történelmű egyház, sajátos egyháztörténelmi képződmény (Cserbák 1986:303). A stabil történelmi kontinuitás hiánya (Fejős 1996:128) és az ideológiai befolyásoltság pedig végképp összezavarta az emberekben „a belső tájékozódási pontokat”, inkább a bizonytalanság érzete vált uralkodóvá, aminek következtében könnyen teret nyerhetett a manipulálhatóság lehetősége, az egyéni érdekek dominanciája.

Az 1990-es években ugyan társadalmi döntés eredményeképpen szerveződött újjá a görög katolikus egyház, azonban a negyven évig szakrális helyzetbe emelt ortodox „álmavallás” kiépítette a maga bázisait. A mai Kárpátalja területén a ruszinok lakta vidékeken korábban homogén egységet alkotó görög katolikus egyház 1989-es újjászervezését követően már csupán szórványként tudott beilleszkedni az ortodox, illetve a magyar lakta részeken a református és római katolikus egyházak közé.

A különböző társadalomkutatók makroszintű elemzéseikben felhívják a figyelmet arra, hogy a Pax Sovietica felbomlása után a térségben élesen elkülönül egy közép-európai és egy kelet-európai régió, amely a nyugati és az ortodox kereszténység által meghatározott elvekre épülő társadalmak metszéspontja (Zalatnay 1991:6–7). A két civilizáció határán elhelyezkedő görög katolikus egyház vallási törésvonalat képez akár egy adott országon belül is (Ukrajna, Fehéroroszország, Románia) (Huntington 1998:270; Keményfi 2000:34–37). A vallási törésvonalak nemcsak kulturális demarkációs törésvonalak, de önmagukban is politikai feszültségkeltő tényezők (Molnár 1999; Andrescu 1998:39).

JEGYZETEK

1. A tanulmány az OTKA T 025879. számú kutatási program keretében készült. A gyűjtést 2001 nyarán fejeztem be. A téma sajátossága miatt az adatközlők anonimitásának megőrzésére kényeszerültem.
2. A község elnevezése feltehetően egy Büki nevű nagybirtokos nevéből származik, és egy 1230-ban keletkezett adománylevélben tűnik fel először Buken alakban (Szabó 1937:297). Az 1907-től megkülönböztető szerepű Tisza előtag a folyó mellékére utal. Csehszlovák időben a falu neve Beken, 1946-tól Bobove (Botlik–Dupka 1993:170). 1991-től ismét Tiszabökény. A Bökény és Tiszabökény megnevezéseket a történeti hűségnek megfelelően használom.
3. Az Árpádok korában Ugocsa megye egy részén királyi birtokok terültek el, másik részét a Gutkeled, Hont-Pázmány nemzetségek birtokolták, de egy jelentős része nem tartozott egyetlen nagy uradalomhoz sem. Ezekre a részeken, a megye nyugati, a Tisza két oldalán, a 13–14. század folyamán kisnemesek alapítottak falvakat (Szabó 1937:75–94).
4. „...Bökény magyar falu, Bereg-Ugocsa vmegyében, közel a Tiszához, 64 római, 292 görög katolikus, 186 református, 11 zsidó lakja, református és görög katolikus anyatemplommal, fekete temékeny határral. Erdeje nincs, csak bokros helyei.” (Fényes 1839:419.)
5. 389 görög katolikus, 257 református, 81 római katolikus. A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása I. (1902:331).
6. 618 görög katolikus, 354 református, 98 római katolikus. Magyarország helységnévtára (1941).
7. Maguknak a görög katolikusoknak nincsen szláv származástudatuk, ők „tősgyökeres bökényieknek” tartják magukat, mert már a „nagyapjuk meg dédapjuk” is itt lakott. A vallás ugyanakkor intézményes jellegénél fogva hosszabb távon jól dokumentálhatóan jelzi a valamikori etnikai különbségeket (Bartha 1984:100).
8. Az 1990-es évek elején, a Salánkon erre vonatkozó gyűjtött anyag is ezt a mentalitást igazolja (Pilipkó 1995:740).
9. Egy évszázad múlva ez a helyzet gyökeresen megváltozik. Az 1862. évi jelentés szerint 19 helységben nem beszélnek a magyart, a többi hat helységben is csak „kevés magyar” dívott, a pórnép közül beszélték néhányan (Szabó 1937:302).
10. Idetartozik Tiszaújhely, Mátyfalva, Csepe.
11. Lásd Romzsa Tódor püspök meggyilkolását (Riskó 1995:185).
12. A salánki görög katolikus egyházban is felajánlották az akkor működő ortodox papnak, hogy abban az esetben maradhat tovább, ha „átáll” görög katolikusnak. Ez azonban nem történt meg, így hosszas huzavona után távoznia kellett (Pilipkó 1997:61).
13. A vallásosság operacionalizált meghatározásával és mérésével kapcsolatban lásd Tomka (1973:122–135; 1994:337–338).
14. „Az egyház egy közösség alapvető világtérlemezési fogalmait, kategóriáit, szimbólumait adja meg. Szemléletet, attitűdöt, reagálási módot alakít ki, és közvetíti a társadalom számára... A nyugati kereszténységben a transzcendenssel való találkozásnak, az Isten és ember kapcsolatának létezik egy kiemelt helye: az individuum pszichéje. Ott érintkezik igazából a transzcendens az immanenssel... Egészen más a helyzet az ortodox kereszténység esetében, ahol nincs ilyen par excellence helye transzcendens és immanens találkozásának, sokkal inkább egy egységes folyamatról van szó: »apokatasztizis tónpanton«, »mindenek helyreállítása«, a világ eredeti szent állapotának helyreállítása folyik, amelyben minden visszakérül a maga Isten által megszabott helyére.” (Zalatnay 1991:5–6.)
„Amikor keleti és nyugati szellemiségről beszélünk, nem állíthatunk szembe előbbrelavolt elmaradottal, silányabbat különbbel... az igazságnak az felel meg, ha mindkettőt a maga »sajátosságában«, »más-voltában« szemléljük. A kereszténység mindkét fele esetében a természete-

tes adottságok, történelmileg adott társulásról és azok fejlődéséről van szó. [...] Kelet szellemének különbségei egyként jelentkeznek – összevetve Nyugat adottságaival – a világ szemléletében, a dolgok léte, lényege és valósága felfogásában és értelmi megragadásában. Míg a nyugati ember empirikus beállítottságú, érdeklődését elsősorban a dolgok »létezésének« (=existencia) konkrét elemzése köti le ... addig a keleti ember elsőként nem az ésszerű, nem a konkrét tapasztalható felé fordítja figyelmét. Az elvont érdekl, a lényegi (=essentia, ousia).” (Timkó 1971:28.)

15. Az ukránt egyházi nyelvként használó egyházközségek a moszkvai patriarchátusból kiszakadt kijevi patriarchátushoz tartoznak.

IRODALOM

ANDRESCU, GABRIEL

1998 Az erdélyi kérdéstől az európai kérdésig. *Beszélő* 3(9):35–40.

BARTH, FREDERIK

1996 Elhatárolódások. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio* 7(1):4–25.

BÁRTH JÁNOS

1990 A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. *In Magyar néprajz VII. Népszokás. Néphit. Népi vallásosság.* 329–412. Budapest: Akadémiai Kiadó.

BARTHA ELEK

1984 Etnikus különbségek és a vallások integráló ereje. *In Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon.* Kunt Ernő–Szabadfalvi József–Viga Gyula, szerk. 97–103. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.

1990 A görög katolikus magyarság vallási néprajza. *In Magyar néprajz VII. Hoppál Mihály, szerk.* 425–442. Budapest: Akadémiai Kiadó.

BENDÁSZ ISTVÁN

1999 Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

BOTLIK JÓZSEF

1997 Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Ungvár–Budapest: Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum.

BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY

1993 Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest: Intermix.

CSERBÁK ANDRÁS

1986 A magyar görög katolikus népi vallásosság művelődéstörténeti háttere. *In „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből.* Tüskés Gábor, szerk. 275–311. Budapest: Magvető.

EMBER GYŐZŐ

1947 A munkácsi görög katolikus püspökség lelkeszségeinek 1747. évi összeírása. Regnum. Egyháztörténeti évkönyv 1944/46. Budapest: Teleki László Alapítvány.

FEJŐS ZOLTÁN

1996 Kollektív emlékezet és az etnikai identitás megszerkesztése. In Magyarságkutatás. 1995–1996. Diószegi László, szerk. 125–142. Budapest.

FÉNYES ELEK

1839 Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. IV. Pest.

GRIGÁSSY GYULA

1913 A magyar görög katolikusok legújabb története. Ungvár.

HUNTINGTON, SAMUEL P.

1998 A civilizációk összezsapása és a világrend átalakulása. Budapest: Európa.

KEMÉNYFI RÓBERT

2000 Szakrális tér – „eticitás” – nemzetállam. In Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya, szerk. Szentendre: Magyar Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum.

KISNEMESI

2000 [1943] Kisnemesi falvak Ugocsában. A Táj- és Népkutató Intézet Ugoccai Kutatótábor jelentéséből. Kéziratmásolat a Tiszapéterfalvi Galéria gyűjteményében.

MIHAILESCU, VINTILA

1993 Identitás és hit. Antropológiai műhely 3:33–35.

MOLNÁR GUSZTÁV

1999 Köztes Európa – geopolitikai térség vagy választóvonal? Regio 10(2):59–80.

PILIPKÓ ERZSÉBET

1995 Etnikai és vallási élet a salánki görög katolikusok körében. Ethnographia 106(2).

1997 Görög katolikus-ortodox ellentét egy kárpátaljai magyar görög katolikus egyházközségen belül. Posztbizánci Közlemények 3:52–62.

1999 Az emberélet fordulóihoz fűződő szokások identitás-meghatározó szerepe. Kárpátaljai Minerva 3(2):5–52.

PIRIGYI ISTVÁN

1990 A magyarországi görögkatolikusok története. I–II. Nyíregyháza: Görög Katolikus Hittudományi Főiskola.

RISKÓ MARIANN

1995 A kárpátaljai görögkatolikus egyház kálváriája 1944-től a legalitás visszanyeréséig a visszaemlékezések tükrében. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum 1–2:177–195.

SZABÓ ISTVÁN

1937 Ugozca megye. Budapest: MTA.

TIMKÓ IMRE

1971 Keleti kereszténység, keleti egyházak. Budapest.

TOMKA MIKLÓS

1973 A vallásosság mérése. Magyar Pszichológiai Szemle 46:122–135.

1994 Felekezeti szerkezet, felekezeti reprodukció. Statisztikai Szemle 72(4–5):329–343.

UDVARI ISTVÁN, SZERK.

1990 A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészskégeinek 1806. évi összeírása, Nyíregyháza: Vasvári Társaság.

UJVÁRY ZOLTÁN

1991 Identitás és etnikum. In Nemzetiség–Identitás. A IV. nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai. Ujváry Zoltán közreműködésével Eperjessy Ernő – Krupa András, szerk. 13–16. Békéscsaba–Budapest: Ethnica.

ZALATNAY ISTVÁN

1991 Etnikai közösség: kihívás és feladat az egyházak számára. Regio 2(3):3–12.

ERZSÉBET PILIPKÓ

Hungarian Orthodoxes in the Carpathian Tiszahát

The Orthodox Catholic church in the Carpathian Ukraine has gained back its legitimacy after the political turn in 1989. This change caused a series of conflicts in the village of Tiszabökény where the field-work had been made. This essays tries to analyse the deeper roots of these conflicts, their history during the last ten years. It focuses on the ethnic and religious identity of the inhabitants as the cultural context within that observed conflicts could be put. In all cases, the precedents of the situations will be traced back historically.